

■ NEMES JELES LÁSZLÓ: NAPSZÁLLTA

A Nyugat alkonya

■ SOÓS TAMÁS DÉNES

CÁFOLHATATLAN REMEKMŰ UTÁN ÉRDEKFESZÍTŐ FÉLSIKER NEMES JELES LÁSZLÓ MÁSODIK RENDEZÉSE.

Merre fordulhat az, aki már legelső filmjével elment a végletekig? Revelatív erővel valósított meg egy sajátos esztétikát, és mindent megnyert, amit filmszakmai körökben meg lehet? A *Saul fia* cáfolhatatlan remekmű, amelyből évtizedek alatt egy vagy kettő, ha születik egy nemzet filmgyártásában. Érdemes ezek után tovább csiszolni a már születésekor tökéletesen kiérlelt elbeszélésmódot? Vagy inkább Hollywood csábításának kéne engedni, és európai rendezőként belülről frissíteni az amerikai film vér-áramát, ahogy anno Lubitsch, Hitchcock, vagy Polanski tette? Nemes Jeles László alighanem szükségszerű választ adott erre a dilemmára, amikor a kérdést félresöpörve úgy döntött: nem az angolszász filmgyártásba, hanem a konokul kísérletező szerzők elitklubjába váltja meg a belépőjét, és még radikálisabb formában, még enigmatikusabb történetben próbálja alkalmazni s egyben rendezői kézjeggyé emelni a *Saul fiában* csúcsra járatott elbeszélésmódot. Ha innen, a páratlan debüt és az alakuló ouvre felől szemléljük második rendezését, akkor a *Napszállta* – valószínűleg szintén szükségszerű – félsiker, amely megerősíti Nemes Jeles szerzői filmes stílusát és státusát, de számos kérdést felvet szubjektív esztétikájának határait illetően.

Nemes most is egy nagy kor kis tanújával vezet be a fortyogó történelem kulisszái mögé, hogy újfent egy családi krízisben jelenítse meg a lehanyatló európai kultúra apokalipszisének. Erdély Máttyás kamerája ezúttal az elrúvult Leiter Írész hátrára, tarkójára, és profiljára tapasztja rá a tekintetünket, aki azért tér vissza a századelő Budapest-

jére, hogy szülei egykori kalapzalójában dolgozzon, de figyelmét hamar elvonja egy rejtély: kiderül, hogy van egy bátyja, akinek a létezéséről nem tudott. Azt látjuk, azt halljuk mi is, amit a csökönyös kalaposlány: töredékeket a még alakuló történelemből, egy-két pillanatra felvillanó, megjegyezhetetlen arcokat, elmosódó tömeget, és villanásokat egy készülődő forradalomból és a régóta uralkodó, arisztokratikus önkényből. Korlátok közé szorítva észleljük ezt a dekadens világot, mert Nemes Jeles megtagadja a nézőtől a történelemkönyvek biztonságos távlatát, a mindent átlátó és megmagyarázó objektív nézőpontot, hogy egy sokkal kiszolgáltatottabb pozícióból, a bőrünkön érezzük, mennyire nem lehet tisztán látni, amikor belülről rohad egy társadalom.

A *Napszállta* a *Saul fiához* hasonló hatásmechanizmust működtet a tekervényes, főszereplőt követő hosszúnittjeivel, a Robert Altman bravúros átfedő dialógusait idéző, és a teret mélységében kiterjesztő hangzással, a digitális kép mozdulatlanságát a 35 mm-es celluloid nyughatatlan, izgómozgó képpontjaira cserélő analóg esztétikával. Csakhogy ez a stílus a két filmben egészen másból fakad, és más következtetésre is fut ki. A *Saul fia* szűkített perspektívája egy erkölcsi-esztétikai problémára született válaszként, amely kikerülte a holokauszt ábrázolhatatlanságára vonatkozó téziseket, amikor az elmosódott háttérben meg nem mutatta, csak sejtette a halálgyár iszonyatát, amely így a néző képzeletében teljesebbé válik. A korlátozott látótér ráadásul a sonderkommandósok lelkiállapotát is érzékletesen fejezte

ki: azért nem láttuk a gázkamrák működését, az örök gyilkolását, a rabok szenvedését, mert Saul csak úgy tudta elvégezni a munkáját, ha nem nézett szembe az iparszerű emberirtással.

Más környezetben ugyanez a stílus nem képes ugyanolyan zsigeri hatást kiváltani, mert nem egy elképzelhetetlen borzalom metaforája lesz, amely a filmkészítés révén mégis elképzelhetővé válik a néző számára, hanem a történelemben vetett kisember zúrvarának kifejezője. A *Napszállta* azért sem ismétli meg elődje formai tökéletességét, mert stílus és történet nem szervesül benne olyan egységesen. Írész ugyanolyan kérlelhetetlenül törtet át a főváros forgatagán, mint Saul az auschwitz haláltáborán, de mivel ő egy nyitott, szabad világban mozog, a forma (az intenzív szubjektivitás miatt a főhősnek mindig ott kell lennie, ahol a fontos dolgok történnek, ezért folyton elkóborol) erőltetettebbé válik. És küldetése sem kap olyan mitikus kontúrokat, mint a fiút eltemetni kívánó Saulé, akiben a totális reménytelenség közepette felhorgadó belső hang valahol mégis a reményt jelezte, hogy van, aki képes megőrizni emberségét a halálgyárban. Írész ezzel épp ellentétes utat jár be: az ő története az ártatlanság szertefoszlásáról tudósít.

A *Napszállta* nem realista, inkább szurrealista: kiismerhetetlen mese, amit a hagyományos ok-okozati logika helyett a mélyben forrongó indulatok váratlan robbanásai hajtanak előre. Nemes Jeles most sokkal nehezebb kihívások elé állítja a nézőt, mert a *Saul fiával* ellentétben, ahol működésbe léptetett egy könnyen követhető thrillersémát a rabok lázadásával, a *Napszálltában* egyre inkább leépíti, dekonstruálja a krimi kódjait. Amikor Írész megfejt egy rejtélyt, csak újbakkal szembesül, és a végén már nem arra kell válaszolnia, köztörvényes bűnöző vagy lánglelkű forradalmár-e a testvére, hanem hogy létezik-e egyáltalán. A *Napszállta* frusztráló film, mert nem felfedi, hanem megsokszorozza a titkait, de épp a frusztrációról, az önpusztítást a partvonalról figyelő frusztrációjáról beszél, aki mégsem vonhatja ki magát az események alól: Nemes Jeles világában a tétlenség mintha maga is bűn lenne. Ahogy Saul egyszerre kiszolgálója és áldozata a náci halálgépezetének, úgy Írész is ártatlan

szemtanúja és katalizátora az eseményeknek, aki már pusztán felbukkanásával konfliktust gerjeszt a kalapszalomban és lázadást szít az anarchisták között. A lányt elsodorják a futótűzként elharapódzó események, és akaratlanul is (bűn)részesévé válik Európa önpusztításának.

Nemes Jeles kiradírozza filmjéből a boldog békeidők képeslap-romantikáját, helyére egy gazdaságilag szétszakított és belső feszültségektől forrongó Monarchiát állít, amelyben Írisz két véglet, a szükségszerűen elemlerelenedő forradalom és a túlbujánzó szépség mögött elkorcsosult nemesesség közt ingázik. A *Napszállta* narratív trükkje, hogy a lány bátyjának és a kalapszalomban tulajának jellemét úgy forgatja át feketéből fehérbe, majd vissza, hogy a film végéig ne legyen egyértelmű: mindketten olyan radikális eszméket képviselnek, amellyel az enyészet felé taszigálják a világot. A kalapbolt behízeltégig udvarias vezetője előbb csontszívű antagonistának, majd a józan ész képviselőjének, végül a hatalom cinikus kiszolgálójának mutatkozik, és ez Íriszt is megtéveszti, aki a járható középutat keresné a szélsőséges ideológiák útvesztőjében. Ez a jellemábrázolási truváj összhangba kerül a félhomályban tartott történettel, amely ugyanúgy a valódi motivációk és jellemek elfedésére épül, mint az századelő szektásodó világa, amelyben Nemes Jeles korunk képmását fedezi fel. Írisznek ugyanúgy töredékes

„Nem lehet tisztán látni, amikor belülről rohad egy társadalom”

(Jakab Juli)

a *Napszállta* időutazása meglepően időszerűvé válik. Nemes Jeles titoknarratívája ezt a sötétben tapogatózó rémületet jeleníti meg, amikor nem hajlandó megerősíteni az információit (soha nem mondják ki, hogy a kalapos lányokat prostituálják, vagy hogy politikai merényleteket követnek el a városban), így folyamatos kételyek gyötrik a nézőt: tényleg azt látta, amire gondolt? A rendező a századelőn divatos doppelgänger-motívumhoz is azért nyúl vissza, hogy egyrészt a kívülálló felelősségét firtassa (mi a bátyjához egyre inkább hasonlatossá váló lány szerepe a világ pusztulásában?), és azt a kevés állítást, amit megtett a *Napszállta*-ban, a Kubrickot idéző, talányos fináléban kérdőjellel írja át.

A mindent átható bizonytalanságon felül más is közös nevezőre hozza a filmet a világban zajló folyamatokkal (#metoo, Time's Up stb.): úgy próbál értelmet csiholni ebből a kettős természetű – dekadensen szép, de Európát világégésbe vezető – korról, hogy férfi-női ellentétpárokból rendezi azt. A *Napszállta* Nemes Jeles „női filmje”, amelynek hősnője elveszti az erőszakos ideológiák és férfiak vezetete lázadások özönében. A rendező a mélyszegények védtelenségét, a pénzemberek önkényét, de még Ma-

gyarország helyzetét a Monarchián belül is a férfi hatalomnak alárendelt nőiségen keresztül fogalmazza meg (Budapestet Bécs hűgáként jellemzi a prologus felirata). A kultúra fejlettségét jelképező szalon, ahol a Habsburg-grófné kalapot, férje viszont kalaposlányt vásárol, az erkölcsi rothadást rejti el a kirakati szépségével, az Íriszt mindenhol kitiltó, eltanácsoló, hazaküldő férfiak pedig a nők korlátozott mozgásterét rajzolják körbe. Ha akad a *Napszállta*-ban szívszorító dráma, az ebből a kiszolgáltatottságból fakad: a Habsburgok szolgálojának választott lányok rémületéből, és Írisz néha fel-

szakadó, kétségbeesett örületéből, amiért nem tudja kivonni magát az erőszak sodrásából.

A *Napszállta* egyik kulcsa épp ezekben a tiltásokban rejlik, amelyek Íriszt lépten-nyomon akadályozzák, a nézőt pedig arra figyelmeztetik, hogy ennek a filmnek a sorai között érdemes olvasni. Nemes Jeles ugyanis allegóriát rendezett és baljós mementót, amely nemcsak a nőkkel, hanem és elsősorban a világtörténelem keresztútjára sodródó, és ott radikális eszmékkel karambolozó emberekkel szimpatizál. Az ő tragikus sorsukkal figyelmeztet rá, milyen veszélyeket rejtenek magukban a szélsőséges gondolatok, amelyek fel akarják borítani a status quót, de közben azt is félreérthetetlenül jelzi, hogy a politikailag és gazdaságilag kettéosztott társadalom tartathatatlanságban sínylődik. Ebből a patthelyzetből pedig olyan feszültség szikrázik fel, amely akkor is érdekesítő regiszterekben tartja a filmet, ha a néző végül nem talál ki a *Napszállta* értelmezésének kacskaringós labirintusából.

NAPSZÁLLTA – magyar, 2018. Rendezte: **Nemes Jeles László**. Írta: **Clara Royer, Matthieu Taponier** és **Nemes Jeles László**. Kép: **Erdély Mátyás**. Zene: **Melis László**. Vágó: **Matthieu Taponier**. Producer: **Sipos Gábor, Rajna Gábor**. Szereplők: **Jakab Juli** (Írisz), **Vlad Ivanov** (Brill), **Bárdos Judit** (Szeréna), **Balsai Mónika** (Müllerné), **Molnár Levente** (Gáspár), **Urs Rechin** (Ismael), **Susanne Wuest** (Hercegné), **Björn Freiberg** (Fehér ruhás). Gyártó: **Laokoon Filmgroup / Playtime Production**. Forgalmazó: **Mozinet Kft.** 144 perc.